

1

Бу - ўтган асрнинг 70-йилларидаги гап:

Институтда (хозир Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети) Абдулла Орипов, Омон Матжон ва Маъруф Жалил билан ижодий учрашув ўтказиладиган бўлди. Машварат ташуббускори, “Чашма” деб аталувчи ёш адабиётчи-ижодкорлар тўғараги рахбари Пирмат Шермухамедов эди.

- Абдуллажон билан Омонжонни ўзим опкеламан,- деди Пирмат ака.- Маъруф Жалилни “землаги”га топширамиз.

Мен Маъруф Жалилни кўрмаган, танимас эдим. Аммо, шеърларини суюб-суюб ўқиганлирим ва ўзим яхши кўрадиган шундай талантли шоир билан танишишга кучли иштиёким борлиги айна хакикат. Чикмай-чикмай, ўша йили шоирнинг бир йўла икки китоби – “Мен сизни севардим” ва “Рахмат, одамлар” нашр этилган бўлиб, бу китоблар кўлма-кўл бўлиб кетган эди талабалар орасида. Колаверса, кимсан, Пирмат Шермухамедовдай машхур домла (Пирмат аканинг номи ўша кезлардаёқ нафакат Ўзбекистонда, балки, собик иттифок адабий доираларидан ҳам маълум ва машхур эди) “земляги” деб турганидан кейин гурурланиб кетдимми, сир бой бергим келмади.

Сўраб-суриштириб, сира кийналмай Маъруф Жалил хизмат қилаётган нашриётни топдим. Шоирнинг ўзини кўриш янаям осон бўлди: узун бинонинг иккинчи каватида чин “землягим”, ёнимиздаги Кенагас кишлоғидан чиккан шоир Эркин Неъматов учраб қолди. Эркин аканинг укаси Исоқжон билан синфдош эдик, танирдим.

- Излаётган шоирингиз ана,- деди Эркин ака нарироқда, тор айвонда папирос тутатиб турган одамни кўрсатиб.- Деворни суяб турибди, кўряпсизми?

Кўрдим, аниқроғи, зинапоялардан кўтарилган захоти кўзим тушган эди бу одамга, бироқ эътибор бермагандим. Нотанишлиги учунмас, аксинча, қандайдир, эътиборга арзимайдиган даражада одми кўринганидан... бўлса керак. Энди, серсолиб қарасам, елкаларини деворга тираб папирос тутатаётган халиги киши хакикатан ҳам суяниб эмас, деворни суяб тургандай кўринар экан.

Маъруф Жалил деган шоир шу одамлигини билганимдан сўнг, кечадан буён кўнглимни безовта қилиб юрган ташвишлар тумандай тарқалди. “Қандай қабул қиларкин, “бормайман”, деса, нима қиламан қабилдаги гумонлар ўрнини ёқимли бир ёруғлик эгаллаётгандек туюлди.

Яхши кўрган одамнинг билан учрашгунча уни хаёлан доимо қайсидир эртақ қахрамонларига ўхшатасан, афсонавий пахлавонлар сингари бошқача тасаввур қиласан. Айниқса ёшлиқ чоғингда сирли туюлади шоиру хофиз деганлари. Кўришгандан кейин эса...

Чинимни айтаман: Эркин ака “деворни суяб турибди” деган киши тасаввуримдаги шоирнинг буткул акси, кечирасиз-у, шоирдан кўра кўпроқ ўзимиз қаби стипендияга кунини ороқлаб юрган студентга ўхшаб кетарди. Ориқлигиданми новчи кўринар, елкалари чиқиброк тургани боис қадди эгикка мойил, бир сиким белини қарийб икки марта ўраб турган қайишнинг учи эса ярим қаричча осилиб турарди. Харақатларида қимтинишми, сикилишми, ишкилиб зўр тортинчоклик билинардики, индаллоси, олис кишлоқнинг шикаста бир муаллимига дуч қелиб тургандек эдим. Бу ҳолат хафсаламни пир қилди эмас, аксинча, ўртамизда аллатовур илиқлик, яқинлик пайдо қилди. Ўзига бино қўйган, иззатталаб, шухратпешаларнинг турки-таровати, юриш-туриши, қилиқлари

одамни дарров ўзидан бездиради, хуркитади. Хаёлимдан ўтган: “Ўзимиздай кирчимолгина экан”, деган фикрдан ичимда кула-кула, баайни эски танишлар мисоли эмин-эркин ёнига бордим. Салом бердим. Ўзимни таништирдим. У елкасини девордан айириб, каддини ростлади, озгин кўллари билан кўлимни авайлаб сиккан кўйи, кўйиб юбормай:

- Сизни бир жойда кўргандайман-у...- деб хижолатли жилмайди. Шоирнинг шу лахзалардаги камтарин чехрасида тил билан айтиб бўлмайдиган хушийманчаклик аксланиб турар эдики, унга караб туриб: “ гирт ўзимиздан экансиз-ку!” деб, юборишимга оз колди. Тортиниб-нетиб ўтирмай максадга ўтдим.

- Ўх-хў! Давра жуда бошкacha экан-ку!– деб юборди чинакамига ташвишланган охангда Маъруф ака.- Абдуллажонлар бўлса... Абдуллажонларнинг даврасида шеър айтиш кийин...

Индамай турсам, Маъруф ака айниб коладиган.

- Студентлар сизнинг шеърларингизни яхши кўради, – дедим хадаха. -Кўпини ёд биламиз.

Маъруф Жалил илкис каради. “Ростданми?” деган сўрок унсиз жаранглаб кетгандек туюлди карашларида.

Мен бир дакика иккиланмай шоирнинг “Чинорлар” деган шеърини айтиб юбордим:

Кўз тегмасин деган каби

Такиб яшил туморлар.

Пайшанбанинг ўртасида

Турар магрур чинорлар.

Маъруф Жалилнинг чехрасига болаларча бегубор ва мўмин табассум югурди. Бу юввошлик гапираётганида янаям тиникрок жилваланар экан.

- Ярамас, ёмон шеърга ўхшамайди-я...

- Бизни Ургутда чинорлар кўп, - дедим сухбат узилиб колмасин деган ташвишда этанам чикиб.- Лекин Пайшанбадаям чинор борлигини билмасаканман.

- Ургутданмисиз? Ургут - чинорнинг кони. Мингчинордаги чинор-мактабни кўриб койил колувдик. Мактаб хозирам борми?

-Бор-бор... – деб Ургутимизнинг чинорларини ошириб-тошириб мактадим , аникроги мактандим.

Шу зайл бирпас гаплашиб турдик. Маъруф аканинг гапираётганда жимжимадор сўзлардан кочиб, жайдари иборалардан фойдаланиши, кўпол-кўрс сўзларни кўшмаслиги менга дарров ёкиб колди. Кўнглида гириди йўк бу одамнинг камтар ва тортинчоклигига хавасим келди. Хусусан, сухбатдошига бўлган хурмат-эътибори, ёш демай хар сўзингни диккат билан, бўлмай, охиригача сабр билан эшитиши ва жозибали табассуми одамда айрича мухаббат пайдо киларкан. Сувратидан унча-мунчага тасирланадиганга ўхшамаса-да, зехн солган киши, кўзлари ўткир, кулоклари зийрак шоирнинг сийратида кучли хаяжон, сирли гулувлар борлигини сезиши мукин эди. Хайрлашаётганимизда:

- Албатта, бораман, - деб катъий вада берди.

... Ва, айтилган кун, белгиланган вақтда етиб келди.

Ана, уч шоир ўқитувчию талабалар билан лик тўла хашаматли саройга кириб келяпти. Олдинда Абдулла Орипов – кадди хиёл эгилган, хотиржам, жиддий; ўртада Омон Матжон – гоз-гоз юришлар билан теварак-атрофга баланд-баланд назарлар ташлаган, магрур; оркада Маъруф Жалил – узун бўйини яширишга уринаётган каби елкалари

кисилган, кадамларини судраб-судраб, аввалгиларга эргашиб-эргашиб... “Худо юктирган” шоирлар эди учови хам. Бир тогнинг балан-баланд чўккилари...

Хозиргидек кўз олдимда турибди: кечани домламиз Пирмат Шермухамедов бошкариб борди. Абдулла Орипов “Ўзбекистон ватаним маним!” дея эмраниб, тўлиб-тошиб шеър ўкиганда худди бомба портлагандек сарой гулдурос карсакларга кўмилиб кетди. Каттаю кичик жойидан турволиб карсак чалар, “Ўкинг!”, “Яна ўкинг!” деган хайкириклар акс-садо бериб жарангларди.

Абдулла Орипов хаяжон ва хайрат огушида ўткир нигохларини саройдагиларга тикиб яна ўкиди. Давр рухига мос келмайдиган шеърлар яратиш ўша давраларда энди –энди бошланган, Абдулла Орипов шу тоифа ижодкорларнинг яловбардори, Абдулла Орипов деса, шеърият ихлосмандлари ўзларини томдан ташлайдиган кунлар эди. Мен хам шоирнинг “Митти юлдуз” китобини бошдан-охир ёд билардим. Абдулла Орипов шеърни ниҳоятда таъсирли ўқир эди: жуссаси ихчам эса-да, овози арслон наъраси каби шиддаткор эдики, уни минбардан тушириш анча кийин кечди – саройдагилар хали-бери кўйиб юборгилари келмасди.

Абдулла акага бетўхтов карсаклар чалинаётганда, Маъруф ака нега: “Абдуллажонларнинг даврасида шеър айтиш кийин”, деб иккиланганини тушундим. Тушунганим сайин ичимда бир безовталики, кўркувми ўсиб-каттариб бораверди. Колаверса, саройдагилар шунчаки шеърият ишкибозлари эмас, жуда талабчан, адабиётни чуқур тушунадиган кишилар эди. Мен Маъруф аканинг шеърлари хамрохлариникидан паст эмаслигини билардим, факат шоир акамизнинг уялгандай ўтириши ташвишлантираётган эди.

Абдулла акадан кейин минбарни эгаллаган Омон Матжон хам олқишларга кўмилди. Унинг шеър охангига мос равишда учаётган куш каби кўлларини хаволатиб, хар сатр эмас, хар битта харфга алохида-алохида ургулар бериб шеър айтишларида поэзиядан узок дилларни хам ўзига махлиё килиб кўядиган гойибона сехрли кудрат гупуриб турар эди. Нафис нафасли, кадди-комати келишган бу ўктам шоирнинг ўзини тутишлари, магурр туришларию, димогдорлигигача ўзига ярашарди.

Ниҳоят, навбат Маъруф Жалилга етди. У бир –бир босиб минбарга кияптию, менинг юрагим гупуриб боряпти. Ана у: икки кўли билан минбарнинг икки “ёкаси”дан махкам ушлаган кўйи, худди бир нимани эсан чикарган одамдай каловланиб турибди. Саройда шивир-шивир, говур-гувур бошланяпти. Шоир гох пастда, гох йўқорида ўтирганларга караб-караб, бир муддат шу зайл турди, кейин нимадир дегандек бўлди. Аммо нима деганини хеч ким эшитмади.

-Маъруфжон, микрофонга, микрофонга гапиринг!- деб далда берди Пирмат ака. Маъруф ака бошини энкайтириб, узун бармоклари билан микрофонга икки-уч марта чертди – унолгидан ўк отилгандек товушлар учди. Ниҳоят, хаяжонини босиб, ўзини кўлга олди шекилли, каддини ростлаб, бошини тик кўтариб, сўзларни чала-чулпа ютмай, дона-дона килиб шеър ўкиб юборди:

Паризодим, сени излаб тоғларга бордим,
Айтолмадим юракдаги саволларимни.

Аммо, топиб юпансин, деб кўйиб юбордим –
Тоғ бургути каби ўжар хаёлларимни.

Бояги безовталик, шивир-шивирлар пасайди, тинди. Мухташам саройни камраб бораётган сув куйгандек сокинлик ичида шоирнинг ўктам овозидан бошка сас-садо эшитилмай колди:

Ўзим жавоб беролсайдим,
Бошимни эгиб,

Шамол каби югурмасдим, кўним билмасдан,
Шивирламас эдим хар бир дарахтга тегиб,
Хатто тоғлар сўзлар эди сукут килмасдан.

Худо хакки, яйраб кетдим: “Кўриб кўйинглар, аканг карагайнинг “земляги”ни кўриб кўйинглар”, - дегандек ёнимдагиларга гурурли караб-караб кўйганларим эсимда. Маъруф Жалил шеър айтаётганида, кайсидир домламизнинг: “Катта дарёлар сокин оқаётгандек кўринсада, тубида кўз илгамас шиддат гувиллаб ётган бўлади”, деганлари хаёлимдан кечгани хам эсимда. Зохиран бўш-баёвдек кўринган одамнинг ич-ичидан тошиб-кайнаб чикаётган залворли сўзлар, баайни тонг сахарда кўм-кўк далалар оша таралаётган най наволари сингари саройдагиларни номсиз сеҳрларга кўмиб борар, бундай гўзал холат, айникса, мен учун хушбахт ва ёкимли эди. Шоирнинг хаёт хақидаги фикрлари шу қадар майин, хазин ва бетакрор туйгуларга кўмилган эдики, бу хазинлик замирида баҳор чечаклари сингари кулф уриб очилаётган гўзал ва армонли орзулар якин келажакда мувашшах гулларга бурканган кўйи товлана-товлана эшитувчилар калбига сингиб бораётгандек эди гўё. Бундай лахзаларда хар ким ўз бахтини ўйлайди, чексиз хаёлларга ботади. Шоирнинг дардлари шунчаки хаётдан нолиш, майдакашлик, тушкунликка тушиб оху фарёд уриш, махбубасини каргишларга кўмиб ташлаш эмас, аксинча, ўта нозик ва таъсирчан кўнгилинг мехр тўла соғинчлари бўлгани учун хам унинг хар сўзидан аллакандай сохир туйгулар хамма катори менинг калбимни хам нафис умидларга буркаб-чулгаб бораётганини аник хис этиб турардим. Унинг равон ва босик овозида, ифодали килиб ўқишларида жуда чуқур, жуда кудратли ва теран тафаккур аксланиб турарди назаримда.

Яна шуниси калбимни гурурга тўлдираётган эдики, унинг хозирги холати аввалгиларидан тамомила бошқача – хайратланарли даражада дадил ва ўктам эди, Шуниси билан дунёдаги барча одамлардан гўзалроқ кўриниб бораётган эди кўзларимга. Коп-кора сочлари силлик таралган, пешонаси кенг, ўйчан ва гамлидай кўрингучи нигохлари айни чоғда тиник ва нурли порлаб турар, майин табассуми ўзига ярашган, зехн солиб тикилсанг, ниҳоятда тортинчок бу сирли истара содда нигохлари билан хар кимни ўзига мафтун этадиган даражада иссик эди. Катта шоирлик гурури, улкан юракнинг самимий тўлкинлари акс этарди унинг киёфасида.

Шеър тугади. Бир жўшқинлик ловиллаб шоирнинг юзларига урилди, кўзлари ўткир-ўткир чакнаб кетди. Сарой эса карсақлар, олқишларга кўмилиб кетган эди. “Ўкинг!”, “Яна ўкинг!” деган талаблар эшитиларди хамма томондан. Маъруф ака томогини узун кириб олиб яна ўқий бошлади:

Ўзбекистон! Менинг дунёда
Ташвишингсиз ўтган оним йўк.

Токи борсан сен Осиёда,
Сендан бошка кахрамоним йўк.

Кеча тугагади. Шеърсуярлар шоирларни ўраб-куршаб олдилар, Маъруф акаям бир канча йигит-кизларга дастхатлар ёзиб берди. Мен шоир акамнинг хурсандлигини кўриб, ўзимда йўк севинган холда ундан олислашгим келмасди.

Кетар олдида унинг хайрлашиш учун қандай мамнунлик билан кўл узатгани хамон эсимда турибди: кўллари орик аммо анчайин майин хамда иссик эди: “Менга ўхшаб тортинчок экансан, дадил бўлмасанг хаммага кулги бўласан”, демокчидай кўларимни

сикиб турган холда, анчагача кўймай ушлаб турди. Худди шундай бир ифодани мулойим кулимсираб турган кўзлари хам таъкидлаб тургандек туюлди. “Сиз хам дадилрок бўлинг, ака”, дегиларим кепкетти.

2

Буниси - анча кейинги гаплар:

Ёз куни эди. Болаларни етаклаб Кўкчага - кайнотамизникига бордик. Кайнотам, шоир Шамси Одил (Аллох раҳматига олган бўлсин! Отам сингари меҳрибон, калби дарё инсон эди) хам Каттакўргон тарафлардан бўлгани туфайлими, Маъруф Жалил билан туғишганлар сингари калин, кадрдон ога-ини эди. Бу дўстлик умрларининг охиригача узилмади. Улар тез-тез учрашиб туришар, эрталаб бошланган гурунг гоҳида кечгача давом этарди. Шеърлар ўқишар, бир-бирини тинглашар, баҳолашар эдилар. Сухбатлари чоғида Мамарасул Бобоевнинг номи тез-тез тилга олинаши ёдимда колган. Маъруф ака, бу хонадонда ўзни эркин хис килса хам, одатига хилоф равишда хадеб гапирмас, кўпрок эшитиб ўтирарди. Бу вақтга келиб мен Маъруф аканинг характерини, одатларини анча-мунча билиб колган эдим. Маъруф акадаги камтарлик, менинг назаримда хам тугма эди. У Ёзувчилар уюшмасида кунда-кунаро ўтадиган мажлис-машваратларда хам камдан-кам бахслашар, аммо тинглашга ўч, факат фикр сўраб колгудик бўлишгандагина ўз мулохазаларини шошилмай, лўнда-лўнда баён киларди. Айрим кишиларга ўхшаб, керакдир-нокеракдир тортишмас, иккиланган мавзулар бўлса, аралашмасликни афзал кўрарди. Умуман, Маъруф Жалил хис-туйгуларини дастурхон килмайдиган, изтиробларини хам, тугёнларини хам ичига ютишга ўрганган инсон эди. У гап-гаштакларда юришга кизикмас, ўкир - хайратланарли даражада кўп китоб ўкир эди. Яна бир хавасли хислати – ҳеч қачон игво килмас, аксинча, ёктирмайдиган кишиларига хам самимийлик билан ёндошарди. “Танкид билан одамзот тuzалганида эди инсоният аллақачонлар жамики ярамасликлардан халос бўлган бўларди”, деб кўярди багрикенглик билан. Хатто, энг бахтиёр дамларида хам хаволаниб кетмайган катта калб эгаси эди у. Шундан бўлса керак албатта, соғинар, шоир акам билан тез-тез учрашиб туришга интилар эдим.

Боши берк кўчага кираверишда кўрдикки, тор кўчадан лапанглаб кайнотамиз Шамси Одил чикиб келяптилар:

- Сизлар уйга кираберинглар, мен гизиллаб бориб Маъруф акангизни айтиб келаман. Мен таажжубландим: уй кийимда Тошкентнинг у чеккасига бориб келмокчимми?

- Айтгандай, сизнинг хабарингиз йўк, ўғлим. Маъруф акангизни шу ерга - орка кўчага кўчириб опкелдик,- деб изохлади хайронлигимни сезган Шамси Одил.

- Ундай бўлса, мен айтиб кела қолай,- дедим суюниб. Кувончимнинг яна бир сабаби бор эди. Менинг ўша замондаги ишхонам болалар газети - хозирги “Тонг юлдузи” бўлиб, газетда шоир ва ёзувчиларнинг болалиги хакида туркум мақолалар берилаётган эди. Маъруф Жалил хакида ёзиш менинг зиммамда бўлиб, шу кунларда уникига бормокчи бўлиб юрган эдим.

Маъруф аканинг манзилини кайта сўраб, дажжам жўнадим. Шоир акамнинг янги макони икки кўча орқада, бурчакдаги кичкина хонадон экан. Бир тавакали пастак дарвоза кия очик эди. Такиллатиб-товуш бермай кириб боравердим.

Тикилинч мевали дарахтлар соясига кўмилган ховличада водопровод жўмрагидан оқаётган сувнинг шилдирашидан бўлак сас-садо эшитилмас, жим-жит эди. Чапда - бир уй, бир дахлиздан иборат иморат олдидаги айвонда елкаси билан деворни суяб (тавба,

яна шундай: худди бир вақтлар Эркин Неъматов ифодалаганидек суяниб эмас, деворни суяб) ўтирганча берилиб китоб ўқиётган шоирга кўзим тушди.

Маъруф ака кутилмаган меҳмонни кўриб, хаялламай жойидан кўзгалди. Кўришдик. Ташрифим сабабини эшитиб, иссик кунда совкотиб, жунжиккан одамдек:

- Ўтган куниям кунимиз Шамси аканикида ўтувди. Шўрва ичдик, оз-моздан отдик анави ярамасдан. Кеча бўлса, кичкина кизларидан бир тавок палов чиқариб юборибдилар. Бу кетишда буткул боқимандага айланиб колмиз-ку, – деди хижолат билан.

Мен бир нималар деган бўлдим. “Бир пас уёк-буёқдан гаплашиб ўтираемиз”, деган бўлсам керак.

- Нима ўқияпсиз?- деб сўрадим ҳамон кўлида турган китобга ишора қилиб.

- “Сўгдиёна”. Курмагур, Ёвдат Илёсов катта ёзувчи-да. Лекин, нимагадир, эътибордан четда,- деди (худди ўзлари барчанинг диққат марказида тургандай...) китобни дераза тоқчасига кўяётиб. - Тарихий романлари, киссалари зўр. Хайрон коласан, билимдон, таланти. Шу, “Сўгдиёна”ни ўзбекчага ағдарсаммикан, деб юрибман. Лекин кучим етадими, йўқми...

Маъруф аканинг Шандор Петефи, Леся Украинка, Евгений Евтушенко, Андрей Дементьев сингари шоирларнинг шеърларидан қилган таржималарига кўзим тушган. Бирок унда насрий асарлар таржимасига иштиёқ борлигини билмасдим.

- Кўлингиздан келади. Улугларни таржама қилгансиз, – дедим. Афтидан, ўзимча унга далда бергим қилган бўлса керак-да.

- Таржима майда, кийин иш. Ундан кўра ёзган осон,- деди у. Кейин: - Ўзингиз нималар қияпсиз? - деб сўради.

Маъруф аканинг бугунги қайфияти хар доимгидан баланд, хушнуд ва енгил, гайратга тўлиб тургандай кўринарди. Ўз таассуротларини биров билан бахам кўришни кўпам хушлайвермайдиган, ижоди, режалари у ёқда турсин, нима ёзаётганини ҳам то охиригиз нуктасига етгунча ҳеч қимга айтмайдиган одам сира кутилмаганда:

- “Кўшиқ иштиёқи” деган китобимни нашриёт редактори кўриб, қабул қилиб олди. Шу, энди табиатни эҳтиётлаш ҳақида публицистик мақолалар ёзсамми, деб турибман. Нида дейсиз? – деб сўради.- Қаранг, Орол денгизининг аҳолини кўринг. Қум, туз босиб кетяпти ҳаммаёқни. Бу кетишда кетаверса халқимизнинг келажаги, болаларимизнинг тақдири нима бўлади?

Шу маҳал кўча эшигидан ўттиз ёшлардаги қорақалпоқ бир аёл қириб қелди.

Ўзун қизгимтир қит қуйлақли бу аёлнинг бир кўлида тўрхалта, иккинчисида газетага ўралган алланима бор эди.

- Чечангиз,- деб таништирган бўлди Маъруф ака.- Магазинга кетувди, нонга.

“Янги” чечам билан саломлашдик. “Янги” дейишимнинг сабаби, Маъруф ака “эски”си билан анча илгари ажрашганини эшитгандим. “Шоирга хотини кўп азоб берган, охири қидолмай чопонни елкага ташлабдию, уйдан чиқибди-кетибди”, қабилдаги миш-мишлар қулогимга қалинган. Ҳа, энди ҳаёт-да. Ҳаётда нималар бўлмайди. Ундан кейин бировнинг рўзғори. Қилмай туриб хар хил валдираш гуноҳ. “Ишкилиб, бу чечамиз билан бахтли яшасинлар”, дедим ичимда.

Илло, ўзидан ҳам кўра кўпроқ бошқаларни асрашни афзал қилган, бошқалардаги хар бир ижобий фазилатларни ардоқлайдиган, баъзи бировлардек ҳеч қачон ўзини кўз-кўз қилмайдиган, аксинча, мактовлардан қочиб юрадиган бундай инсон ҳам ҳамма қатори бахтиёр яшашга ҳақли, шундай эмасми?

Чечамиз шошинч дастурхон ёзишга ҳозирланаётган эди, Маъруф ака:

- Хоним, овора бўманг, Шамси ака чакирибдилар. Келин аямиз каттакўргонча зигир ёгли полов дамлаётган эканлар,- деб шаштидан кайтарди.

- Вой, янами? – деб юборди астойдил хайратланган охангда чечамиз. - Кечагина борувдик-ку! Мен уйда кола колай. Одамга нокулай.

- Шамси акани хали яхши билмайсиз, хоним. Бормасак, ёмон хафа бўладилар. Бўла қолинг.

Хаял ўтмай чечани олдимизга солиб, уйдан чикдик. Муюлишда, шундай кўчанинг ўзида уч-тўртта болакай копток тепишаётган экан.

- Болалик яхши-да,- деди уларга хавас билан караб-караб.- Хештимани ўйламайсан. Корин билан ўйиндан бўлак гаминг йўк. Болалик яна шуниси билан гўзалки, сени хамма суяди, эркалайди - сен жуда бахтиёрсан.

Шоир акамнинг бу сўзлари сал бўлмаса унутилаёзган халиги режамни эсга туширди. Аммо, хозир максадимни очик айтсам: “йўк, бизнинг нимамизни ёзасиз, машхур шоир-ёзувчилар кўп-ку”, дейиши аник. Шу боисдан тузуккина шаклланиб колган журналистлик “махоратим”ни ишга солиб, олисроқдан кўнглига кўл узатдим:

- Ўзингиз хам майдалигингизда шунака бўлгансиз-ку.

- Каёқда. У замонда тўп нима килсин. Бир тўграм нон топишни айтинг. Кимматчилик, кахатчилик. Уруш, урушдан кейинги даврлар, огир эди. Кунжара еб, корни шишиб кўчада ўлиб колганлар канча. Бизнинг оиладаги ахвол хам жуда аянчли эди. Онам ёшлигимда вафот этган. Отам камалган. Синглим икковимиз момомизнинг кўлида колганмиз. Мол бокамиз, ўтин терамиз. Бахор келаверса, момом суюниб: “Эрта-индин тут пишади, энди марра бизники, уёгига ўлмаймиз... Тангрим рахмдил”, - дерди. - Хакикатдан хам бахор келса, кунимиз тугарди. – дея давом этди енгил нафас олиб.- Момакалдирок гумбирлар, чакмок чакар, биз бўлсак ёмгир тиниши билан дарёга якин чакалакзорларга чопар, бутазорлардан, арик бўйларида кўзикорин териб келардик, Момомиз ковурган кўзикорин худди жигар кабоб сингари мазали бўларди. Яна кўкатала деган таом хам бўларди. Рахматлик момомиз бу овкатни сут боглаган бошокларни териб, кайнатиб пиширарди.

Шу тахлит сухбатлашиб кетдик.

Маъруф ака танишганимиздан буён биринчи марта кўнглини сал очиб, болалиги, ёшлиги ўтган кишлоги, ота-онаси хакида гапирди.

- Кишлогимиз атрофи тоғ билан ўралган. Деразани шундай очсанг, шимол томондан Октов, жануб томондан Коратов кўриниб туради. Октов томондан Окдарё, Коратов томонда Корадарё оқади. Икки дарё аслида мустакил дарё эмас, Зарафшон дарёсининг Самарканд якинида иккига бўлиниб окувчи ирмоклари. Бу ирмоқлар Хатирчида бирлашади. Шу икки дарё оралигида оролга ўхшаш макон бўлиб, бу жой Миёнкол деб аталади. Мен тугилиб ўсган Пайшанба кишлоги шу оролчада.

- Миёнкол тўгрисида ўкиганман, - дедим сухбатга аралашгим келиб, - Ёкут Хамавийнинг “Мўъжам ал-булдон” китобида Дабусия калъаси, Рагин, Искарон Арбинжон каби бир неча кишлок ва шахарлар жойлашган сархад Миёнкол деб аталади, дейилган. Яна бир тарихий китобда, адашмасам, “Тарихи Хумоюн” асарида бўлса керак, Миёнкол худуди шимолдан Нурота, жанубий тарафдан Карнаб тоғларига бориб туташади. Маъмурий маркази Кармана, дейилган.

- 8-9-асрларда Миёнкол катта вилоят бўли, таркибида саккизта хокимлик бўлган, - деди

“билагон” лигимдан суюниб, - Кармана, Зиёвуддин, Хатирчи, Богчаикалон, Нурота, Гужумсарой, Комимиг, Янгикўргон... Миёнкол атамасининг ўзбекча маъноси ҳам икки сув оралиги. Икки дарё орасидаги кишлогимизда хар пайшанба куни катта бозор бўларди, олис-олислардан карвонлар келарди. Кишлогимизда ўндан зиёд мачитдан ташкари, битта мадраса ҳам бор эди. Болалар шу ерда ўқиган, қобилиятлилари кейин-кейин Бухоро мадрасаларига борган. Мен бўлсам,- Маъруф ака шу ерда кулиб юборди.- Биласизми, мен 10 ёшимда мактабга борганман. Лекин кизиги бу эмас. 15-16 ёшли акалар билан бир синфда ўқиганман. Синфимизда уруш туфайли ўқишдан қолиб кетган 20 ёшли кизлар ҳам бор эди. Шу синфдош-кизларнинг кўплари 2-синфда эрга тегиб кетди.

Гап орасида отаси Эргаш Жалилов саводхон, ўқимишли одам бўлганини ҳам эслади.
- Отам эскича ўқиш, ёзишни яхши биларди. Тошкентда иккита ўқишни битирганларини айтардилар. Камоқдан кутилиб келганларидан кейин жамоат хўжалигида ҳосилот бўлиб ишлаганлари ёдимда. Котмадан келган, узун бўйли, жадидча мўйловли киши эдилар. Уйимизда Алишер Навоийнинг кўкиш рангли калин муковали девони бор эди. “Кунтугмиш”, “Орзигул”, “Авазхон”, “Равшанхон”, “Ўзбек халқ эртақлари” китобларини отам ўқиб юрардилар. Менинг биринчи ўқиган китобим Навоийнинг ўша девони, дoston ва эртақлар эди. Отам негадир замонавий шоирлар китобларини хуш кўрмас, “маза-матраси йўқ”, дердилар.

- Шеър ёзишним Навоий бобомиздан ўрганган экансиз-да.
- Бошка жиддий сабаб ҳам бор... – деб бир нафас индамай кетди. - Энамнинг киёфасини эслолмайман, боя айтганимдай, жуда кичкина лигимда дунёдан ўтган. Қахатчилик авжига чиккан пайтларда синглим Роҳила икковимизга момомиз ҳам эна, ҳам ота бўлган. Синглимни жуда яхши кўрардим. Уям хаддан ортик меҳрибон эди. Битта олмами, туршакми топса ярмини менга асраб кўярди. Синглим озгин, нимжон эди. Очарчилик унинг силласини қуритганди. Еттинчи синфда ўқиб юрганамда синглим вафот этди. Уни қабрга қўйиб келгандан кейин хаёлимда бир гап айланаверди. Уйга кириб, сандалга ўтириб ёза бошладим:

Сен ҳам мени ташлаб кетдингми...
Кетдингми дунёдан бошингни олиб,
Йўқчилик қулфатин ичингга солиб,
Сен ҳам мени ташлаб кетдингми!

Ёзарканман, томогимга алам тикилиб, кўзларимдан дув-дув ёш оқарди. Ёзганларимни момомга ўқиб бергандим, уям ув тортиб йиглаб юборди. Момом ҳамма кўни-қўшниларга шеърни айтиб чиқибди. Шундан бошлаб гузаримизда “шоир” бўлиб қолдим. Ўша шеър сакланиб қолмаган. Афсус. Фақат бир тўртлиги юрагимда.

Шу воқеадан бир йил ўтиб, 8-синфдалигимда “Орзу” деган шеърим илк марта туман газетида босилиб чиқди. Лекин, мен учун биринчи ёзган шеърим синглим хақидагиси хисобланади. Шеър нима учун ёзилиши, дарди йўқ одамдан шоир ёки ёзувчи чиқмаслигини ўшанда гира-шира англаганман.

Сухбат асносида ёзилажак мақолам учун гоят зарур бўлган қуйидаги маълумотларни ҳам билиб олдим:

Маъруф Жалил 1936 йили Каттакўргон туманидаги Пайшанба кишлогига тугилди. У вақтларда тугрикхоналар бўлмагани, хар ким ўз уйида тугилгани туфайли орадан ўн йил ўтганидан сўнг тугилганлиги хақидаги гувоҳнома кўлига теги. Шеър ёзишни 7 – 8-санфда ўқиётган пайтида бошлади. Аммо, унғача хабар ва мақолалар ҳам ёзди. У

мухбирликка кандай кизикиб колганини мана бундай эслади: “4-синфда ўқирдик. Синфимизда Усмон деган бир лўли бола бор эди. Бир куни унга жилдига кизил байрок расми солинган хат келди. Хамма болалар кизикиб томоша килишди. Мен ҳам ўқидим. Хат машинкада ёзилган бўлиб, газетадан келганди. Шеърми, маколами ёзиб юборган экан. Шунга жавоб. Хатнинг бир чеккасида “Ёш мухбирга эсдалик” бўлиб, унда кандай ёзиш, нималарга эътибор бериш хақида маслаҳат ва йўл-йўриklar берилганди. Усмонга хавасим келиб, мен ҳам газеталарга хабарлар, маколалар ёзиб юборадиган бўлдим”.

Ўша йилларда бошланган адабиётга кизиқиш ва хавас сабаб, албатта, 1958 йили Тошкентга келди. Бирлашган нашриёт босмахонасида оддий харф терувчи бўлиб иш бошлади ва шу йилнинг ўзида Тошкент Давлат университетининг филология факультети сиртки бўлимига ўқишга кирди. Унгача, аскарликда бўлди, илм излаб Московгача пою пиёда борди, Норак ГЭСида ишчи, бетончи бўлди. Босмахона “бўёкларини хидлаб обдан тўйгач”, hozирги “Ўзбекистон овози” газетасида корректор, адабий ходим, кейинрок “Муштум”, “Шарк юлдузи” журнали тахририятларида мухаррир бўлиб ишлади. Хозир (ўша пайтда) Гафур Гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриётида мухаррир.

- Шеърлар машк килишни эрта бошлаган бўлсам ҳам китобларим жуда кеч чикди, - деб афсус билан давом этди Маъруф ака. – Биринчи китобим 36 ёшимда чоп килинди. Бунга айбдор ўзим: дангасалигим, ярамас инжиклигим ...- деб жуда синик, жуда мунгли жилмайди.

Мен унга караб: “Бундай деманг. Гап китобнинг эрта ёки кеч чикканида эмас. Садриддин Айний сиздан ҳам кейин бошлаган. Сизнинг кишлокирок, дангал, худди Октов этакларидан шаркираб тушаётган ирмоклар эпкени сингари тиник, оромбахш туйгуларга йўгрилган шеърларингизни севамиз!”, дегим келди. Аммо, шоир акамнинг hozирги холатида бундай “гамхўрлик” ноўриндек туюлди.

Маъруф ака манзилга етгунча бошка гапирмади.

Кайнотамизниг торгина ховлиси боши берк кўчанинг охирида. Салкин, осуда. Гиламнинг ўрнидай гулзор атрофида мусичалар кукулаб юрибди. Биз кириб богргач улар патирлаб кўкка парвоз этди. Ховли тўрида шигил мевага кирган ўрик. Хаммаёкка бошдан оёк кўллаиб сув сепилган. Ўнг бурчақдаги олча тагига ўрнатилган сўрига ўтирдик. Хонтахта устидаги олма-анорлар товланиб кўзни камаштиради. Аямиз кўк чой олиб келди. Лекин гап билан бўлиб чой совуб колди. Гап адабиётдан бошанди. Кейин икки огайни шарк шоирлари, ўтмишдаги ва hozирга олимлар, файласуфлар хақида гурунглашдилар. Мезбон бошлаган сўзни мехмон давом этирар, мехмон бошлаган сўзни мезбон илиб кетарди. Ога-инилар шу тарзда юрак чигилини ёздилар. Паловни димокни китикловчи иси анвойи гулларнинг бўйига кўшилиб кетди. Дилкаш сухбат кизиб борар, мен муллаваччалардек чурк этмай тинглаб ўтирар ва Маъруф Жалил нафакат дилбар шоир, балки ўта билимдон одам бўлганидан хайратланиб унга бўлган хурматим янаям ортиб борар эди.

Кейин – яна кўп-кўп бахорлар келиб кетганидан кейин, замона зайлини кўринг, Маъруф Жалил билан бир даргоҳда, Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясида ишлаб колдик. Турли муносабатлар билан оз-оз эса-да, кўришиб, сухбатлашиб турдик. Маъруф ака Шойим Бўтаев, Берди Рахмат сингари ижодкорлар билан бирга - радиочи. Турли мавзуларда адабий эшиттиришлар, радиокопозициялар тайёрлайди. “Ўзбек телефильм”да ишлайдиган ёзувчи ва кинодраматург Мирзапўлат Тошпўлатов ҳам “радиочилар” билан учрашгани, сухбатлар қилгани хақида тез-тез гапирар, таникли

тележурналист ва адабиётшунос олим Ўрол Ўтаев эса Маъруф аканикига боргани, унинг хаёти ёлғизликда ўтаётгани (шоир акамиз “янги чеча”миз билан ҳам узок бирга яшамади) хакида айтар ва бу хокисор одамга нима килиб бўлса ҳамки кўпроқ ёрдам бериш зарур, деб куюнарди.

Маъруф Жалил билан бўлган сўнги суҳбат ҳам (минг афсус, у пайтда буни билмаган эканман) раҳматлик Ўрол Ўтаевнинг харакати билан бўлган...

-Шоирнинг ахволи яхшимас, - деди Ўрол ака. – Тунов кун бирпас кўча айланайлик, десам, юришим кийин, деди. Бориб бир кўрайлик.

Бордик. Кўрдик. Кўнглим аллатовур бўлиб кетди.

Таг-туби билан кимтиниб-кисиниб яшашовчи шоир янам озган, янаям чўккан, янаям гариб бир холатда дераза остидаги эски караватда осмонга караб ётарди. Хаёти осойишта кечмаган бу хударов инсон умрининг охирги кунларини ҳам ёлғизликда ўтказаетганидан эзилдик.

Сўнги йилларда Маъруф аканинг касалманд бўлиб колгани, ишхонанинг ишлариниям уйда бажариши, хамрохи, хамсуҳбати китоб, овунчоги коғоз – калам ва ёзув-чизув эканини хамма биларди. Дўслари, шогирдлари хол-ахвол сўраб турардилар. Аввалроқ кўрганимизда тузук эди. Иссикка ҳам, совукка ҳам чидамли одам дардманлигини сездирмасликка, хамиша сабр килиш, кутиш ва ичга ютишга, кийинчиликларни сиртига чикармай яшашга интиларди. У ўзигагина мансуб бўлган ички интизомда кун ўтказарди – талаб килиш, текинхўрлик, бакир-чакир, хиёнатлардан узок эди. Камтарликни саклашдаги саботи шу кадар баланд эдики, баъзиларга бу ўз кадрини билмаслик – паст уриш бўлиб кўринарди, хатто.

Огир бетоб бўлган пайтларида ҳам бировга сир бермаган одамнинг бугунги ахволини кўрган киши ўйланмаслиги мумкин эмасди. Тилимга гап келмайди. Яхшиямки, Ўрол ака бор, каерда нима дейишни, одамнинг кўнглига кандай тасалли беришни билади.

- Кўрган кизлар “Воҳ!” дейди-ю, ётишини кўринглар бу кишимни! – деб хазил-хузул билан беморни овутмокчи, тушкун ўйлардан чалгитмокчи бўлди. Аммо, Ўтаевнинг овозида ҳам хар доимги гулдураш йўк эди. – Шу окшом “Мен сув ичган дарёлар”ни яна бир марта ўқидим, - давом этди Ўтаев. – Ох-ох... Бундай халкона шеърлар мактаб дарсликларига киритилиши керак. Ёшларимиз ўқисин, завклансин, она-юртимиз гўзалликларини дилдан хис этсин.

Ўйнаб-ўйнаб хаёлларим кайтиб келади,

Баъзан курук, гоҳ янги гап айтиб келади...

- Бундай жозибали мисраларни факат Маъруф Жалил айтиши мумкин.

Тўғрими?- деб менга юзланди.

Мен Ўрол аканинг кечинмаларини англаб турардим. У кандай бўлмасин шоир рухини тетиклаштиргиси келар, лекин буни уддалаёлмаётганидан баттар хижил бўлаётган эди. Маъруф ака, умрида бировнинг дилини огритмаган, калби тоза Маъруф ака эса, бесасгина бизга караб ётарди. Юзи ва лабларидаги сезилар-сезилмас табассуми оркали хаммасини тушуниб-билиб турганини, хузурланаётганини айтиб тургандек эди. Мен шу дакикаларда, айрим хушомадсеварларга ўхшаб унча-мунча мактовга эшканнап, чўлжанглаб кетавермайдиган, Иброхим Гафуровдай танкидчи: “Маъруф Жалилнинг шеърлари иссик корга ўхшайди”, деб ижодига юксак баҳо берганида ҳам мактовни тортинчоклик билан кабул килган, хатто, бундан хийла кийналган шоир акамни канчалар яхши кўришимни янаям теранроқ хис этиб турардим. Яна шуниям фахмлаб турардимки, хаммавакт, хар кандай шароитда, хар кандай даврада ўзгармайдиган бу одамга

кексалик ва хасталик аста-секинлик билан ўз кучини кўрсатаётганди: унинг силласи куриган, ҳаракатлари суст, пешонасидаги чуқур ажинлар куюклашиб, сийрак сочлари оқарган, факат юзларида улугсифат бир вазмин хотиржамлик аксланиб турарди. Хеч қачон ўткинчи хою хавас, бойлик-давлат кетидан кувмаган, кувлик-айёрликни билмаган, кийналса ҳам бировга ёлвориб-ялинмаган бу одамнинг ичида кўринмас кудратли бир куч яшириниб ётгандай туюларди. Нағзи майиб, бефаросат кимсалар баъзан ундаги камтарликни ношудликка йўйиб камситган, оркаворатдан пачуриб, чандиганда ҳам “ярамас” деган беозор лутфдан хатламаган бу инсоннинг шундай содда-баёв ётишида ҳам ўзига ярашгулик бир сиполик, бир савлат бор эди.

Унга қараб ўтириб қайсидир шоирнинг: “Шоирлик истеъдоди шоирнинг ўз шахсиятига алоқаси бўлмаган мустақил бир ҳолат эмас, балки унинг ички рухий кийёфаси билан узвий равишда боғлиқдир”, дегани хаёлимдан ўтди. Шеърларидаги ёркинлик ҳам, одамларга меҳрибонлик ҳам, ўйчанлик ва огирлик, собирлик ва оқиллик ҳам аслида шоирнинг табиатида бор. Унинг одамларга хамиша яхшиликлар исташи махсус ўйлаб қилинган иш эмас, бу унинг учун яшаш тарзи, хаёти, хаётнинг айнан ўзи эди. Унинг шеърлари ҳам ана шу софликдан, ватанга, халққа хадсиз садокат хиссидан тугилган дурдоналар эди.

Маъруф ака факирона кун кечирар, адабиётга ҳам катта-катта даъволар қилмай, бетаъма хизмат қиларди. Ёзганда ҳам кучаниб-чиранмай, худди уч оёқли мольбертига оппоқ коғозни қўйволиб ям-яшил боғлар тасвирини чизаётган мусаввир сингари эмин-эркин ёзарди. Киёс излаб қийналиб-зўрикмас, сўзлар, тасвирлар, нодир ифодалар табиий равишда, ўз-ўзидан қуйилиб келаверарди:

Этаги пахтазор, орти боботог,
Ёнида Зарафшон оқар эркалаб.

Миёнкол қўйнида оддий бир кишлок
Қуёш уйготади ҳар кун эрталаб.

Бўёқлар сатрлардан сатрларга ўтган сайин куюклашиб, тиниклашар, шоир рухий ҳолатларни қавлаб-қавлаштириб, соғинчли катламларни топарди. Анвойи гулларнинг муаттар хиди-ю, баҳмал майсаларнинг сирли қўшиқларини тинглаш, роҳатланиш мумкин эди уларни ўқиган одам. Бир гиря тўлганиб ётгандай бўларди шеърларининг ҳар сатрида:

Бог, дала, қирларга гул-лола сочиб,
Баҳор одатига қилганда амал,
Шу ерни кўргандим кўзимни очиб,
Шу ер олам эди менга мукамал.

Умуман, Маъруф Жалилнинг Ватан шаънини улугловчи шеърлари бағоят таъсирчан ва сержило:

Шайдо юрагимни мен қуёш қилиб,
Ўлкам осмонига қўёлсам илиб.

Ёки:
Юрагимда Ватанимнинг севгиси бор,
Йўқотмасман бу тенги йўқ бисотимни.

Ёки:
Шеърма-шеър бораман қалбимни очиб
Сенга – Ўзбекистон – яшнаган макон.

Шоир Ватан деганда энг аввало она кишлоги Пайшанбани тушунади ва шу кишлокнинг тупроқли қўчаларида чангга кўмилиб қолиб кетган болалигини кўмсаб яшайди.

Аскарликда, денгиз киргокларида, ўрмонлар орасида юрганида ҳам она кишлоги, чанг-тупрокли кўчалар хидини согинади

Ватан - бу хамиша рохат фарогатда ялло килиб юрадиган гаройиб бир маскан эмас, балки ота боболар хоки туроби ётган мукаддас ва табаррук кадамжо эканини уктиради.

У шеърларида хаёт драмалари, фожеаларини шундай адолатли тарзда ифодалайдики, окибатда бундай шеърлар хакикат ва адолат жарчиси бўлиб туюлади, бедорлик ва уйгокликка ундайди. Сатрларда эхтиросларнинг гувлаб, тўлиб-тошиб келаётган шиддатли тўлкини лахзада беихтиёр сизни ҳам ўз оқимига тортиб кўшиб кетади. Адолатсизликка, очкўзликка, махдудликка карши бир исён кўзгайди ичингизда. Она юртга бўлган меҳрингизни оширади. Кискаси, ватанпарварлик, жонфидолик, мардонаворлик Маъруф Жалилнинг ижодий, ахлокий, инсоний программасидир, дейилса адолатли бўлади..

Мусаввир кўзларининг ўткирлиги ила тасвирланган “Кишлогим” дейилмиш йўқоридаги шеърни ўқиган ўқирман ҳам бегубор болалигини, бетакрор хотираларнинг рангин лахзаларини бошдан кечириш мумкин. Уни ўқиганда жахон олдида “олма бетидеги хол”дай кишлок манзаралари кино лавхалари сингари кўз олдиндан тизилиб ўтаверади.

Яна бир шеърда эса кишга ўхшамаган кишни ёдга солади:

Шу ҳам киш бўлдими? Киш бўлса агар,

Намойиш килмасми касби корини?

Бехавас кўринар нега бу кадар,

Ёки йўқотдимми харидорини?

Бундай мисралар шунчаки хавас учун эмас, илхом жунбушга келган, ёзмасликнинг иложи бўлмай колган дамлардагина дунёга келади. Бир караган кишига тушкун, сархуш киёфада кўрингучи Маъруф Жалил ҳам “ёзмасликнинг иложи бўлмагандагина ёзадиган”лар тоифасидан эди. У хамиша, хамма ерда - юрса ҳам, турса ҳам ишлаётган – шеър ёзаётган бўларди. Майда-чуйда, арзимасдай туюлган нарсалардан ҳам ибратли фикрлар топиб, салмокли хулосалар чиқара оларди. Канчалар илхом билан ёзмасин, ўзига ўта талабчан бўлганидан сўзлар устида ишлашдан эринмас, чучмаллик, ўртачаликдан кочарди, кайта ишлаш, тахрир килиш ва кўчиришдан чарчамасди. Шулар сабаб, Маъруф акани кўп ва тез ёзадиганлар каторига кўшиб бўлмасди.

Хамма билан бирдай муносабатда, бир хил муомалада бўла оладиган сабрли, эътиборли ва ўта камтарин кишилар ижодкорлар орасида унча кўп эмас. Рахматлик Миркарим Осимга ўхшаб кетар эди шундай фазилатлари билан Маъруф ака. Бир-биридан хокисор ва меҳнаткаш бу икки ижодкор том маънода камтарликнинг энг баланд чўккилари эдилар. Маъруф Жалил ҳам Миркарим Осим каби кам гап эса-да, кўнглига маъкул одам билан тез тил топишар, бир пасда сухбатдошининг эътиборини козонар, у билан гурунглашган хар кандай одам рохат киларди. У сухбатдошини хурмат килиш баробарида, фикрларини ҳам ўта нозик сезги билан англаб оларди.

Яна бир ўзига хос фазилати бор эди Маъру аканинг: хушомадхўр ва фойдахўрларга дуч келганда ҳам жахлини тия билар, бировни ёмонламас, беозорлик билан “ярамас” деб кўярди, халос. “Худойим шу бандасига инсоф берсин”, дегани эди бу. Хамиша хамдардлик чечаклари яшнаб тургучи муносабатларида райхонлар хид таратиб тургандек бўларди гўё - ёлгон, дабдаба, жимжима йўк эди. Шеърини сатрлар бамисоли кафасдан кутулган кушчалар каби жўшиб отилиб чиқарди унинг калбидан:

Уйкумни атайлиб кочирганим йўк,

Эхтиёж сезмадим чакирмокка ҳам.

Чунки ёзилмаган тилакларим кўп
Кўнглим тинчимайди тўйиб ёзмасам.

Шундай. Тўйиб-тўйиб ёзган, аммо ёзишга тўймай, бетоблигидаям кўнгли тинчимаётган безовта инсонга караб туриб : “Сиз ўзини ёкиб-ёндириш хисобига тун қарига нур таратаётган шамга ўхшайсиз. Шам мисоли ўзингизни эмас, бошқаларнинг қалбига нур сочишни ўйлайсиз”, дегим келди. Аммо, деёлмадим. Бунинг ўрнига:

- Маъруф ака, хали кўп ёзасиз, - дедим, халос.

- Каёқда, энди ёзиш кийин... - деб гарибона жилмайди. - Ялқовман, кўп нарсалар ўзимда қолиб кетадиганга ўхшайди. Энди ўзим билан уёққа опкетаман, шекилли...

- Ундай деманг, ёзасиз, айтмаган биттаям сўзингиз қолмайди. Барисини ёзасиз - деди Ўрол ака.

Маъруф ака чуқур хўрсинди. Кейин овози титраб:

- Бу дунёда яхшисиниям-ёмониниям кўрдим, - деб кўзларини шифтга қадаганча, худди айтмоқчи бўлган гапларини ўйлаб-пишитиб олаётгандек бир неча дақиқа индамай қолди. Сўнг, жамлаб бўли шекилли: – Ярамаслар жуда ярамас бўлади, - деди. Маъруф ака гапираётди аста-аста кучга кириб бораверди: товуши босик, хотиржам ва катъийлашди. - Кани энди Худойим имкон берса-ю, унақа ярамасларнинг ҳаммасини ўзим билан бирга нарғи томонга олиб кетсам... - деб кўзлари билан беозор жилмайди. Кейин қаравот қабтолига суяниб, охиста гавдасини ростлади. Оёқларини полга текизиб, кўкрагига ёстикни босиб ўтирди-да: - Мундаккенг, - деб қулочини ёзиб Ўрол акани бағрига қорлади. Ўрол Ўтаев илдам бориб ачомлади. Кейин мен.

– Тушимга Шамси ака кирибди, - деди ҳафалигиниям, хурсандлигиниям билиб бўлмайдиган паришонлик билан. – Олволи остидаги қорпоёсида гурунглашиб ўтирибмиз, эмиш. Кўп хударов одам эди, қадрига қилғий етмабмиз...

Шу сўзлар унинг қим ва қандай одам эканини айтиб турар, мени эса: “Бизлар-чи? Сизнинг қадригизга еттибмизми?” деган ҳаққоний савол қийнамоқда эди.

Қаранг, бу камсуқум шоир бир-биридан гўзал қанча-қанча шеърлар, дostonлар ёзди. “Мен сизни севардим”, “Раҳмат, одамлар”, “Сени ўйлаб”, “Нотаниш йўллар”, “Кўшиқ иштиёқи”, “Мен сув ичган дарёлар”, “Паризодим”, “Дарёни излар шамол”, “Баҳтимга сен борсан”, “Бунёдқор қалб”, “Орол мадад сўрайди” каби қитоблар яратди. “Дарёни излар шамол” тўплами учун Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Хамид Олимжон номидаги йиллик муқофотига, Орол қожеаси ҳақидаги публицистик мақолалар турқуми учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг муқофотига сазавор бўлди. Таниқли ва эл суйган шоирга айланди. Бирок, эрқалиқ, шон-шухрат кўргани йўқ. Даъво ҳам қилмади. Даъво қилиш уёқда турсин, хатто ҳаёлига қелтиргани эмас.

Адабиётшунослар, танқидчилар кўзидан панада қолганининг сабаби ҳам шундан бўлиши мумкин. Хурматли профессор Салоҳиддин Мамажонов бир мақоласида: “Адабий танқидчиликда ёзилмаган адолатсиз бир қоида бор: у кўпинча тўрт-беш машҳур номлар атрофида гир-гир айланаверади-ю, адабиёт ривожига ўз улушини кўшган “номашҳур”ларга қиё бoқмайди... Адабий танқидчиларимиз ёнлаб ўтаётган шоирларимиздан бири Маъруф Жалилдир”, дея қуюнгани ҳам бекорга эмас.

Қолаверса, Асқад Мухтор таъқидлаганидек: «Шеърни таҳлил қила бошласалар, гашимга тегади. Баҳорги соф хавонинг қимёвий тарқибини ҳам текшириш мумкин. Аммо, ундан қўра, шундай қўқрак тўлатиб нафас олган яхшироқ эмасми?

Хуллас, адабий-танқидчиликка доир масалалар ўз йўлига, лекин биз – уқалари, шоғирдлари, қадрдонларининг ҳам Маъруф Жалил олдидаги қарзимиз оз эмас.

Негадир бепарвомиз, локайдмиз, дилимиздагиларни тилимизга чикармаймиз, эътибор бермаймиз. Бизлар ҳам “машхурлар” атрофида гирду капалак бўламиз-у, “номашхурлар”дан бир калима ширин сўзимизни кизганамиз. Одамзотни тириги -да эъзозлаш, ардоклаш мухимлигини афсуски, кўпинча кеч англаймиз. Ахир, нафакат Маъруф Жалил, Чўлпон Эргаш, Машраб Бобоев, Тилак Жўра, Сафар Барно, Рауф Толиб, Анвар Эшонов каби ижодкорларнинг адабиётга кўшган хиссаси кайси дарёзабон шоирдан кам?

Ўрол ака: “Чарчатиб кўймадикми...” деган маънода менга кия каради.

Хайр-хўшлашиб, кўчага чикдик. Ўрол ака тирсагимдан охиста ушлаб, паст ва гамгин товушда Маъруф Жалилнинг бир шеърини ўкиди:

Ваъда берган бўлса-ю,
Аммо сенга учрашолмаса,
Ўзга учун жанг килиб,
Ўзи учун курашолмаса...
Кимларгадир бахт бериб,
Ўзи бахтсиз ўтса дунёдан.
Бадном килма билмасдан,
Далилларни олиб хаводан.

- Ўзи хакида, - деди ўкиб бўлганидан кейин.

Кейин хаёлларга ботиб индамай кетдик. Шоирнинг эзгин кийёфаси кўз олдимдан кетмасди, ичимдан бир нима узилиб кетаётгандек туюлаверди. Шу сухбатдан кейин орадан кўп ўтмай бу ёруғ жахон билан мангу хайрлашган Маъруф Жалилнинг тобутини ўзи тугилган она кишлогига олиб кетдилар... Бу воқеа 2004 йилда бўлган эди. ... Ўша – охириги учрашувда Маъруф аканинг “ярамаслар” хакидаги сўзлари кулогимга каттик ўрнашиб колган экан. Куйидаги шеър шу сўз сабаб бўлиб ёзилди:

ЯРАМАСЛАР

(Маъруф Жалилнинг сўнги сўзи)

Хаётда бировга бермадим озор,
Хаётда бировнинг йўлин кесмадим.
Балки шунинг учун кадру эътибор,
Тополмай яшадим, униб-ўсмадим.
Бировни кўллашга етмади кучим,
Дўстлар журъатига килдим хаваслар,
Аммо изларимдан маломат-пичинг
Тошини отдилар кўп ярамаслар.
Доимо тисланиб, айланиб кочдим,
Улар-чи, соядек чопди изимдан.
Кимга меҳрим сочдим – кучогим очдим,
Жолалар окизи кетди кўзимдан.
Кисматим шул экан,
Тангрим, нетайин,
Эзиб-янчолмадим нокас – касларни.
Энди менга беринг, олиб кетайин
Дунёдаги барча ярамасларни.

Одамзот пайдо бўлганидан буён хали бирон киши бу ёруғ оламдаги яхши-ёмон одамларни ўзи билан нариги дунёга олиб кетган эмас. Мазкур юмуш Маъруф

Жалилнинг ҳам қўлидан келмас эди, албатта. Ёзилмаган канча-канча шеър-у дostonларни ўзи билан олиб кетгани эса айна хакикатдир.

Маъруф Жалил колдирган бойликлар ичида “Камтаринлик” дейилмиш яна бир хазина ҳам борки, бу хазина хали кўп дилларни мафтун этади, хайратга солади, одоб мактаби вазифасини ўтайди. Факат бу мактаб сабокларини ўзлаштириш, талабларига риоя килиш осонмас. Илло, бундай яшашга хар ким ҳам каноат килмаслиги, чидами, сабри-бардоши етмаслиги мумкин...

Абдусаид КЎЧИМОВ

2012 йил, март.